

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1933

A „darvadoz“ szó eredete.

(Mutatvány a szerző „Régi rétségi életünk nyelvünkbeli nyomai“ c. tanulmányából.)

A mi magyar szavaink Etymologiai Szótára, ez a modern tudományos módszerességgel megírt kánon, azt tanítja, hogy ez a szó nem a *daru* szóból származik, hogy ennek a *darvadoz* szónak eredete még „ismeretlen“. Ismeretlen tehát még a nyelvtudósok előtt is.

(Vagy hogy csak azok előtt!)

Mikor tudós doktorok nem bíznak már a beteghez, mikor már megvallják, hogy nem segít rajta tudományuk: nem vétek, ha a beteget szeretők együgyű tapasztalatokból eredő paraszti tanácsokhoz folyamodnak. Nem vétek hát talán én sem a tudomány fensége ellen (vagy újabb kárhoztatás éri a fejemet?), ha a *darvadoz* szó magyarázatjáért a modern nyelvtudomány kimért útjairól félrekanyarodom, rendetlenül ideoda távészok.

Föl szokott tünni s fölkelti az ember figyelmét a társágban élő állatok együttes viselkedése, s abban képét láthatni némely emberi társaságoknak. „A mi közönséges békáink — írja MISKOLCZI GÁSPÁR uram az ő Jeles Vadkert-ében (258.) — az ő irtóztató varcogásokkal mindenkinek neheztelésekre szoktanak lenni. Azoknak nagy csevegéseket alkalmasint leírta Ovidius a békákká változott parasztokról írott meséi között. Kikhez a mi parasztink is az ő boritaljok közben méltán hasonlíttatnak, más rendetlen csácsogókkal együtt: hogy noha a víz alatt vannak, de azért ott is mindig *varcognak*“. Ezek a borköziek. De a józanok gyűléséről sem mond jobbat MISKOLCZI könyve. Ezt jegyzi meg a barázdabillegetőnél (465): „...némellyek a szegény embereket csúf-képen barázdabillegetőnek nevezik, ezokaért: mert miképen-

hogy e ravasz madárka más egyéb madarak fészkébe tojik és költ, azonképen a szegényeknek is sem bizonyos lakó házok, sem bizonyos állapotok, sem házokban való elesések, sem pedig erkölcsök nincs rendes és állhatatos. Ugyanis látjuk a szegény parasztokat az ő falusi gyűlésekben minden jó rend nélkül miképen csevegnek, kezeiket törölik, újaikat ropogtatják, süvegeiket öszvetűrvén markokkal szorongatják“. A ludak csevegése is észébe juttatja a természethistoria írójának az emberek csácsogását (Misk. 354): „A ludak igen csevegők és kiáltozók, a réteket, pázsitokat ganéjokkal mind megegetik s elsoványítják. Azonkép az esztelenek és nyalakodók felette igen sokat csácsognak, azonban csácsogásokkal mind magoknak, mind pedig másoknak sokat ártanak. — Miképen-hogy a ludak ha csak meglátják is a linariát, a lenlevelű fűvet avagy vad kendert, menten megijednek tőle, azonképen midőn valaki az olyan csácsogó embereket fontos és derék okoskodásokkal megkerüli, azonnal megnémülnek. Aminthogy a csácsogó asszonyi állatok is közönségesen csevegő ludakhoz hasonlítottatnak“. — A lúd (347) „soha az ő eleségét nem kívánja s nem is észik nagy gágogás és kiáltás nélkül. Soha egybe nem gyűlhetnek, senki mellett el nem mehet, soha a mezőre nagy kiáltás és gágogás nélkül ki nem mehetnek. Jóllehet pedig minekünk csak haszontalan kiáltásnak tessék az, mindazáltal önégiek magok között bizonyos megértési azoknak a dolgoknak, amellyeket kívánnak, mellyre nézve néha különböző kiáltozást is hallhatunk őtőlök. Mert mikor ember feléjük közelít, mint-ha ugyan úznék s felemelt nyakokkal tiltanak, teli torokkal kiáltnak reája. Minekutánna pedig az ember tőlök távozik, olyankor viszont nyakokat összevonván és egymáshoz kócsolván, csendesebben csevegnek, mintegy ugyan örülvén magok között, hogy ellenségeket elrémíthették. Innen vagyon, hogy ma is köz-beszédképen ludak vagy darvak déványjának szoktuk nevezni az olyan gyűléseket, akkiben mindenek rendeletlenül és értelem nélkül való kiáltásokkal mennek véghez. Erről mondotta Nazianzénus D.: Énná-lam bizonyos feltött dolog, hogy ennekutánna soha egymás között összevezördült és rendeletlenül csevegő ludak vagy darvak gyűlésébe nem mégyek“.

Itt vagyunk a *darvak*-nál!

GYÖRFFY ISTVÁN írja a Nagy-Kunsági Krónikában (27): „Messze földön híre volt a Sárrét madárvilágának. — Magyar-szállást, a mai Magyarkát, hajdanában darvászok és pákászok lakták. Az 1554. évi egri összeírás szerint Magyarszálláson húsz szelid daru volt. A zavaros időkben azonban ezekből Ártándy Kelemen apródjai és Ladányi Pál négy darvat elvittek. A törökök meg Szolnok megszállása alkalmával hat darvat ragadtak el. — Püspökladány, Madaras címeréül a darut választotta. — A darvakat megszelidítve a háznál nevelték, még pedig a rétből elfogott darufiókákból. Aki tudja, hogy milyen nehéz a darut vadászni, az könnyen elképzelheti, milyen bajos lehetett annak megközelíthetetlen költőhelyéhez hozzáférközni. De a rétes emberekben, különösen pedig a darvászokban, a pákászokban, madarászokban ördögi ügyesség lakozott. Kilopták volna ezek a tojást még a szarka alól is úgy, hogy az nem vette volna észre! — De kellett is a darutoll, nem úgy, mint máma!“

„Nem úgy, mint máma!“ — ebben a fölkiáltásban benne van a tőlünk végkép elköltözött darumadár után való mélabús vágy, a magyar léleknek ugyanazon öröklött visszavágyódása, mely általában a rétségek letűnt világát festő irodalmi művekből mindenikből kihallik. Nagyon kedvelhették apáink a darumadarat, ha maga e madár nélkül is így rá tudták örökíteni utódaikra ezt a hajlandóságot. S ha így kedvelték a darut, képe bizonyára nyomot hagyott beszédükben is, nyomának kell lennie mai nyelvünkben is. Tagadja hát bár a módszeres tudomány, én az én nádasokon bujkáló együgyűségemben lehetetlennek tartom, hogy a *darvadoz* ne a *darvak* emléke volna.

CHERNEL ISTVÁN *Magyarország Madarai*-ban a következőket írja a daruról: „De nemcsak tollai révén volt nálunk népszerű a darú. Egész lényével befészkelte magát a magyarság lelki világába, éppúgy, mint a gólya, különösen mikor még számos volt s tanyája is sokfelé akadt. Más népeknél, nemzeteknél is szert tett ugyan bizonyos népszerűsége, de sehohsem annyira, mint a magyarság körében. Nincs is több nemzet, mely úgy ismerte volna madarunk szokásait, mint mi. Ez a szoros viszony pedig abból fakadt, hogy a darú is ott tanyázott, ahová a magyart természete hajtotta: a végtelen rónán; hogy a darú is daliás, mozgásaiban délceg, büszke alak, amivel bizonyos nemzeti vonásaink rokonok. — Közmondás, népdal, hasonlat, vonatkozás, népies költőink, szerepel-

tetik a darút. Ott találjuk a gyermekkönyvekben, a címerekben, mesében, tréfában, komoly beszédben bizonyságául, hogy mily sok kapcsolat van közte és köztünk! S amit hangsúlyozni s a következőkben kimutatni is kívánok, abban is bizonyosságát kapjuk annak, hogy azt az állatot, melyet a magyarság szeret, azt ismeri is, még pedig természetrajzilag helyesen, finom éleslátással ügyelvén még kevésbé feltűnő szokásaira is“.

EÖTVÖS KÁROLY a *Balaton körül való utazás*-ában (I: 261) Magyary-Kossa Eszter „asszonynéném“-nek pörösködéséről, kardos voltáról, haragtartásáról anekdotázik. Jót mulat „az én kedves asszonynéném“-en, mikor az kétezer holdat pörön veszít el, legszebbik leányát meg úgy szökteti meg a visszagratáló kérő. Eljut aztán a beszélgetésben EÖTVÖS addig, hogy: „volt az én kedves asszonynénémnek egy gyönyörű szép daruja“. Erre nyomban megváltozik, érzelmessé válik a kedélyes hang s egy sohajtó fölkiáltást hallok a szövegnek ebből a rákövetkező, fölkiáltójeles szavából: „Daru!“ És ettől kezdve már nem anekdotát hallunk, hanem valóságos lírai költeményt: „Ismered-e, ifjabb nemzedék, a darumadarat? — Megnézted-e jól barna homlokát, piros tarkóját, felül fehér sávós, alul sötétszürke selyem nyakát, világos hamuszínű testét, barna-szürke lobogó tollait? Gyönyörködtél-e már sárga szép szemében, szelid nézésében, nyalka-büszke menésében? — Hallottad-e hangját? Azt az egyszerű, de érces, erős hangot? Mikor ott repül fent, az egek magasában, tizenkettő az egyik szárnyon, másik tizenkettő a másik szárnyon, mint a hegyes ék, V betű alakban előre robogva, elől a vezérdaruval, aki harsány hangon lelekiált a földszín mélységére: daru, daru! — Láttad-e őket, mikor kora hajnalban s mikor alkonyatkor darvadoznak a lápon, a szigeten s feltartott fejjel hol egy kiabál, hol valamennyi kiabál s mind-egyik tizenháromszor kiáltja el egymás után: Kátára, Kátára! — Istennek és a magyar népnek ősmadara a daru“.

Ime, a *darvadoz* — igazi értelmezésével! Igazi azért, mert az írója nem értelmezésnek szánta. Nem etymologizál, nem okoskodik, hanem csak föleleveníti gyermekkorra emlékét, mikor még láthatott darut, mikor még értette a szavukat, hogy azt mondják: Kátára, Kátára! S a lápon alkonyatkor egymással beszélgető darvak gyermekkorban lá-

tott képe híven kelti föl a gyermekkorban hallott igét is: *darvadoz*.

Tegyük e mellé a kép mellé a tájszógyűjtők adatait. Kecskemétről közölte Szűcs István ezt: „Hát csak *darvadozunk* = sötétben beszélgetünk (Nyr. XXXIII: 419); *darvadozás* = sötétben való beszélgetés“ (Nyr. XXXIV: 222.). A somogyvármegyei Balatonkeresztúrról jegyezték föl: „*darvadozni* = csoportban beszélgetni“ (Nyr. XLII: 142.) Ha hát — mondom én — a darvak úgy *darvadoznak*, hogy alkonyatkor csoportosan beszélgetnek egymással, s az emberek is úgy *darvadoznak*, hogy „sötétben“ beszélgetnek, „csoportban“ beszélgetnek, akkor nyilvánvaló, hogy a *darvak*-ból lett a *-doz* képzős igék (*sorvadoz*, *hervadoz*) képére a *darvadoz*.

CHERNEL is leírja művében (II: 236) a daruvadászatot, SZIVOS BÉLA is az Osztrák-Magyar Monarchiában (Magy. II: 326). „A darulövők“ — mondja CHERNEL — „... még napszállta előtt kilesik a beszálló helyeket — székenéki locsogót — ahol t. i. a darvak éjszakázni szoktak. Jól elbújva várnak itt, mert a darúsereg mindig előbb kémeket küld maga elé s csak ha ezek meggyőződtek a hely bátorságos voltáról, jön a főcsapat, többnyire már besötétedéssel. Miután a darvak letelepedtek s lubicskolni, inni kezdenek, az öreg este pedig teljesen beköszöntött, embereink elősompolyognak leshelyükről...“ stb. Szivos szerint a daruvadások „sokszor hétszámra járhatnak, míg a ritka madárnak csak hangját hallják is. Végre egy szerencsés este, midőn a nap vöröstányérja már-már lebukni készül a láthatáron, egyszer csak megzendül a magasból: „kru, kru!“, majd nemsokára maga is látható lesz a darucsapat, amint az égbolt szürkülő ködéből pompás ék alakban hibontakozik s lassan, óvatosan lejjebb ereszkedik az 10, 20, 30, 40 vagy több darabból álló falka! Egy bizonyos magasságra leérkezve, megbomlik az ék, s a csapat nagy köröket kavartva kétszer-háromszor átvizsgálja a vidéket, nincs-e valami gyanús. Nagy sokára megnyugosznak; nem sejtjenek semmi veszélyt, s mind kisebb körökben egyre közelebb-közelebb szállnak azon kis sekély szíkes tóhoz, melyben az éjt tölteni, nagy kurjongatás közt elhatározták. Amint a kis tóbamegszállottak s szokott játékukat megkezdték, — kövecs darabot, göröngyöt hajigálnak

ilyenkor föl s avval labdázna egy darabig, — megmozdúlnak a meglapúlt vadászok is...“ stb.

CHERNEL és SZIVOS leírásaiból megállapíthatjuk ugyanazt, amit Eötvös visszaemlékezéséből: hogy a darucsapatot mindig alkonyat után, a sötétben közelíthették meg; akkor figyelhették meg, amint egymással mulatoztak, szavukat, kedvüket megeresztve. Méltán mondták hát rá az olyan emberekre, akik a sötétben szóbeszéddel mulatoztak, hogy: *darvadoznak*.

Igy él evvel a szóval TÖMÖRKÉNY ISTVÁN is, a vízmenti nép lelkének, nyelvének jól ismerője.

...Tél van. Ráéró ember most az öreg hajóslegény. Mit tegyen? Benéz a kocsmába.

„Ott ugyan nem szokás egy szál vendég kedvéért mindjárt délután megrakni a kályhát, de valami meleg mégis csak van, az ablakon ki lehet látni a partra, a jégre, a hóra, amiben varjak kergetik egymást. Továbbá lehet a sarokban szeliden aludni is egy kicsit: a helypénz meg van fizetve a kiharancsolt két deci borral. A gazda a másik sarokban szunyókál, olykor felébred, mikor a pipáját a kezéből a földre ejti. Ilyenkor utána nyúl. A vén hajóslegény is feltekint s látván, hogy a gazda felvette a pipát, rendben levőnek találja a dolgot s a sipkában és téli bundában újból alvásba kezd. Csend van. Odaát a konyhában némi zörgés olykor: mosnak vagy vasalnak, edények csörgése álmosan hallatszik befelé. Az óra ketyeg s a bormérőasztalon egy szódavizes üveg, melynek elromlott a csapja, néha csöndesen szipog. — Már úgy egész délután három óráig van az idő, az öreg harang szomorú, kongó szava az ablakok fagyos üvegein át a nyugalom ezen csöndes téleesti helyére be száll. — »Aó!« mondja a gazda s egyebet nem tehetvén, felébred. — Hasonlóképp teszi Jóska öreglegény is. Néznek egymásra. Hétköznap van, ilyenkor legfeljebb estefelé, lámpagyújtat után vetődik be egy-két vendég: utasok, akik a víz hosszában gyalog haladnak valamerre s egy pohár melegítőre betérnek. Azt is leginkább állva isszák meg, a tarisznyát a vállukról le nem veszik s haladnak tovább, tünnek el a hópelyhes éjszakába: menvén ily nehéz módokon a kenyér után. — Jó szerencse, hogy más hajóslegények is vannak a világon, nemcsak a Jóska. Jön a Lőrinc, márhogy Joó Lőrinc, akit másképp Heveder Miskának is neveznek, de ilyenkor elő szokta venni a bicskát. Azt mondja: »Adjon egy fél liter bort, Szücs úr!« — Azt mondja a kocsmáros: »Nem adok annyit.« — »Már miért?« kérdezi a Lőrinc. — »Azért, mert grétára nem adok annyit. A tél elején,

amikor eldanoltad, amit a nyáron kerestél, más helyen táncoltál a biliárdasztalon, hitelbe most meg ideszorulsz. Ölögödj mög három decivel.« — — —. Kiteszik Lőrincnek a poharat a középső asztalra, azután újból csönd, ülnek hárman háromfelé. Amíg olyan sötét nincsen, hogy egymásnak vaktában neki-menne az ember, nem szokás lámpát gyújtani. — »Amíg egymást látjuk« véli a bormérő »kár a világító olajat fogyasztani. *Darvadozzunk.*« — A *darvadozás* a sötétben való beszélgetés művészete. Arról is jó takarékoság szempontjából, hogy nemcsak a világítóolaj nem fogy, de a dohány sem, mert hiába szívja az ember a pipát, nem ér az semmit, ha nem látszik a füstje“.

Így írja ezt TÖMÖRKÉNY. Ő még ismerte jól a szó jelentését, ismerte a „sötétben való beszélgetés“ hangulatát.

Lassanként azonban a villannyal való „fény“-űzés ezt is elfeledteti velünk, mint a darumadarat. Ezért van az, hogy ha szóban vagy írásban előkerül a *darvadoz*, már sokszor észrevehetjük, hogy a beszélő vagy író nem igaz képet adó eredeti jelentésében mondja, írja. A 'több embernek sötétben való beszélgetése'-ből egyszerűen 'több embernek beszélgetése' vagy 'több ember csoportba verődése' lesz. Az irodalomba bizonyára TÖMÖRKÉNY oltotta belé. Kedves szavajárása volt és szívesen gyakorolta is a *darvadozást*. Mikor azt a kis kocsmát, melybe járni szokott az „egyszerű emberek“, „vízenjárók és kétkézi munkások“ közé, táblával akarták megszentelni, valaki — úgy hallottam — ezt az írást ajánlotta a táblára: „*Itt darvadozott Tömörkény Isván*“. Persze, hogy nem fogadta el az emlékbizottság. Azt hiszem, ha ezt ajánlották volna: „*itt szórakozott*“, ezt már kivésették volna. Ez már érthető a modern embernek is, laikussának, tudóssának, nem úgy, mint a *darvadoz*, a *darvas* rétségi tájak emléke.

CHERNEL a daruról írt részletes cikkét ezzel végzi (II: 241): „Azért is terjeszkedtem ki bővebben annak a ténynek ecsetelésére, mely közte és a magyarság közt fűződött, mert a hajdanból átcsengő hangokat akartam megőrizni. A jelenkor még tud róluk, ne felejtse hát el a jövő sem“. Ugyanezt mondhatom én is a *darvadoz*-nak kissé talán terjengős tárgyalására. Ha már a darut a rétségekkel együtt kiszorítottuk is hazánkból, ne tagadjuk meg azt, hogy *darvadoz* szavunk a daru szép szokásából, esti mulatozásának képéből eredt. A magyar nép szájában népünk darut szerettéből és nyájasságkedveléséből termett meg a *darvadoz* szó a sötétben való barátságos be-

szelgetés költői elnevezésére. A daruról a szabadságszerető, kedvetöltő magyarnak nem „olyan gyűlés“ jutott eszébe, „akkiben mindenek rendeletlenül és értelem nélkül való kiáltásokkal mennek véghez“, nem olyan szemmel, szívvel nézték a rétségeken járók a darut, mint a wittenbergai szentírásmagyarázó doktor, Franzius Farkas, (mert ettől a némettől vette át azokat a sorokat jó MISKOLCZI GÁSPÁR) avagy nem úgy, mint akire a „darvak dívánjá“-t illetőleg FRRANZIUS doktor is hivatkozott: Nazianzi Szent Gergely.

Magyar lélek, magyar élet van a *darvadoz* szóban.

Magyar élet volt a régi rétségi élet. Vége van. „Az embernek“ — mondja TÖMÖRKÉNY ISTVÁN (Egyszerű emberek 251) — „kevés volt a föld és sok volt a víz, próbálta tehát, hogy elvegyen ennek birodalmából valamit. Mint a pusztaszéli nem egyeneslelkű ember, aki évente el-elszánt a szomszéd földjéből egy-egy barázdát, azonformán lépésről-lépésre próbálgatták elvenni a víz birodalmát... elvették a víztől a hatalmát, valóságosan elvették az uradalmát, a birodalmát, a királyságát, nem maradt meg belőle semmi. Rétjei elfoglaltattak“.

Nem maradt meg belőle semmi — mondom én — ezen a földön.

Semmi — a földön. A régi magyar rétségekből.

Pedig mi a szilárdabb alap: a föld-e vagy a levegő? A föld-e, mely kiszámíthatatlan évek óta áll, rajta paloták, templomok, várak, melyek összeomlanak, de alattuk áll, áll a föld. Hasonlítható-e maradandóságban a földhöz a minden pillanatban mozduló, lebbenő levegő? Hasonlítható-e a beszéd, mely a levegő rezgése? A nyelv, mely nem élő lény, nem is élettelen tárgy, hanem csak működés? Halandók működése, halandóké, kik földből lesznek, földdé lesznek ezen a maradandó, mindent túlélő földön. Mi szilárdabb hát, mi állandóbb e mi földi világunkban a földnél?

És lám, a szilárd földről eltűnt a régi rétségek minden nyoma, nyelvünk pedig, a „szárnyas igék“, melyek elröppennek és újra rebbennek, még mindig tartogatják régi magyar rétségi életünknek sok beszédes emlékét, emlékezve régiekről, és a régiekre bennünket emlékeztetve.

Mészöly Gedeon.